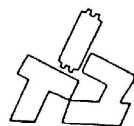

מועדון ארץ ומורשת
לידידי אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות
המחלקה ללימודי ארץ-ישראל
ע"ש מרטין (ז"ס)

"המקום" של המיתוס

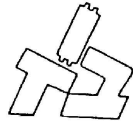

דברי יום העיון
תקצירים ומאמרים

1.12.98 י"ב כסלו תשנ"ט

עורכים: אורן אקרמן ודודי הולצמן

מועדון ארץ ומורשת
לידידי אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות
המחלקה ללימודי ארץ-ישראל
ע"ש מרטין (זוס)

"המקום" של המיתוס

יום עיון
תקצירים ומאמרים

1.12.98 י"ב כסלו תשנ"ט

עורכים: אורן אקרמן ודודי הולצמן

רמת-גן

דברי פתיחה,

יום עיון זה עוסק בתופעת היווצרות מיתוסים. המיתוסים שנוצרו בד בבד עם פעילותה של התנועה הציונית, היוו את אבני הבניין של החברה בישראל, חברה צעירה ומתחדשת. בשנים האחרונות הפך ניפוץ המיתוסים לעניין שכיח.

בדברים המובאים בחוברת זו נראה כי המיתוסים הינם אבני בניין דינמיים לחברה. מיתוסים קמים ומתנפצים בהתאם לצרכנים שלהם, המיתוסים הם מעין פיגומים לבניין החברה (עזריהו מ. בהמשך).

מיתוס אינו דבר שלילי כפי שרבים מאתנו חושבים. בדברים המובאים בהמשך (שפירא א.). נראה כי למיתוסים תפקידים רבים בעיצוב החברה.

עיצובה החינוכי של החברה בישראל מבוססת בין השאר על הקשר של החברה המתחדשת עם נוף הארץ ואתריה ההיסטוריים ולמאורעות הרואיים שהתרחשו בהם. במרכז הדברים הבאנו את מיתוס מצדה, מבחן לדברים אלו (הולצמן ד. ולבנה מ.). אתר זה זכה לתהילת מיתוס ומחקר אולי יותר מכל אתר אחר. תהילתו יצאה למרחקים עד שתיירים מכל רחבי תבל באים לבקרו...

אנו מודים למרצים שהקדישו מזמנם וממרחם בהרצאה ובכתיבה.

בברכת יום עיון מהנה
וקריאה פורייה
אורן אקרמן ודודי הולצמן

"...
אחר כך הוא עומד לפני
ארונות הקדש הפתוחים של האגדות
ולפני חלונות הראווה המוארים
של ההיסטוריה. מלחמות מכבים, דוד וגלית,
מתאבדי מצדה, מורדי גטאות
וחנה ושבעת בניה.
הוא עומד בעיניים פעורות
ומגדל בתוכו נדר כמו פרח גדול:
לחיות ולחיות ולא למות כמוהם..."

יהודה עמיחי

© כל הזכויות שמורות לכותבים.

מדעי היהדות והמיתוס

אמנון שפירא

המחלקה לתנ"ך אוניברסיטת בר-אילן

מושג המיתוס נבחן מחדש, בשנים האחרונות, ולמעשה מאז המאה הי"ט, בדיסציפלינות שונות, החל במדעי-החברה וכלה במדעי-הדתות. ההגדרות המתחדשות נוטות לנתק את המושג "מיתוס" מהקונוטציה הכעין-שלילית הקשורה ל"מיתולוגיה" אלילית, ולקרבת אותו לקונוטציה חיובית של תרבותו הבסיסית והלגיטימית של העם. (על גישות כמו של יונג ותלמידיו, שראו במיתוס ביטוי לדמויות שב"תת-ההכרה הציבורית"

(Unterbewusstsein kollektives) ועל ה"ארכיטיפים" ראו :

(Dictionary of the History of Ideas, Vol. 3, 1973, esp. 312-314.)

על המיתוס וחקר המיתוס בכלל, וביהדות בפרט, ראו לאחרונה : המיתוס ביהדות, אשל באר שבע ד, בעריכת חביבה פדיה, אוניברסיטת בן-גוריון, ירושלים 1996.)
ה"מיתוס" הנו חלק מחלומותיו של העם ומשאיפותיו, ולכן משפיע באופן מכריע על התפתחותו התרבותית ואף המדינית. תזה דומה, שהעבירה את המיתוס מן הטבע להיסטוריה, פותחה בארה"ב ע"י הפרופסורים אולברייט ורייט (מאסכולת בולטימור) : "אלוהי ישראל אין לו מיתולוגיה, הואיל וברקע הראשוני של התגלותו עומדת ההיסטוריה ולא הטבע" (רייט, ג' המקרא לעומת סביבתו, ת"א 1978, עמ' 21).

התפתחות בתפיסת המושג קיימת גם בעולם היהודי, כמו בחסידות. כך מסופר בשם רבי מרדכי מנסכיז, שהיה אומר : "המעשיות שמספרים על הבעש"ט כי הגם אם לא היה המעשה בפועל ממש, אבל בכוחו של הבעש"ט היה לפעול הכל" (זיכרון טוב, 18). ש.א. הורודצקי, בהקדמתו לספר שבחי הבעש"ט (דביר : ת"א תש"ך), אינו נמנע מלציין, כי "סוף סוף אין כאן מקום לשאלה אם אמיתיים הם אותם 'הסיפורים הנפלאים' שמספר העם על גיבוריו וקדושי, או לא. העיקר הוא שהעם יודע לספר, לברוא אגדות כאלו וסיפורים כאלה...העם ברא אותם בצלמו ונתן בו נשמת חיים מנשמתו הוא. על ידי הסיפורים והאגדות שמספר העם על גיבוריו וקדושי יכולים אנו לעמוד על אופיו של העם הזה בעיקר, להעריך את ערכו ולעמוד על סוד כוח יצירתו" (עמ' טז).

ייתכן אפוא לומר, כי הממשות האמיתית של הסיפור אינה בהכרח בריאליה שלו, אלא באידיאה הפוטנציאלית הגנוזה בו. כבר חז"ל טענו שיש אירועים המתוארים במקרא הניתנים להסבר כמטאפורות, והסתמכו על כך שאלגוריות מצויות כבר במקרא עצמו (כמו החוכמה בספר משלי, ט, המשולה לאישה). כך בלשון חז"ל משול ה"שטן" ליצר הרע, כדברי ריש לקיש (בהקשר של איוב) : "הוא שטן, הוא יצר הרע, הוא מלאך המות" (בבלי בבא בתרא, טז, ע"א ; ראו יצחק היינמן, דרכי האגדה, מאגנס : ירושלים תשי"ד, 150-153). וכמו הופעת שלושת האנשים אצל אברהם (ברא' י"ח, 2), שנתפרשו ע"י הרמב"ם כחלום, ולא כממשות ריאלית (מורה נבוכים, חלק שני, פ"ו).

לכן אין נפקא מינה אם סיפור אחאב ונבות (מלכים א, כ"א), התרחש בפועל, או שמא אינו אלא סיפור דמיוני מאוחר (כדעת פרופ' א. רופא (1998) V T 38, עמ' 89 104). הרי בשורת קריאתו המוסרית של הנביא : "הרצחת וגם ירשת", היא המהדהדת בזיכרון הבריות עד ימינו אלה, ואחת היא אם נאמרה בפועל ע"י הנביא או שאינה אלא חלק

ממיתוס לאומי. דעתי, לפיה המעשה אמנם התרחש בפועל כמסופר, אינה מעלה ואינה מורידה לגבי עצם ההשפעה שהיתה לסיפור זה על האתוס הלאומי של עם ישראל, ועל התרבות האנושית בכלל.

פרופ' וולצר, בנתחו את סיפור יציאת מצרים, נדרש לסוגיית הרקע ההיסטורי של הסיפור, וכתב: "כאשר אני פונה אל הטקסט המקורי...אינני רואה את עצמי מחויב לאיזושהי השקפה מוגדרת בדבר ההיסטוריה כפי שהתרחשה. מה באמת קרה? איננו יודעים. יש לנו רק את הסיפור הזה... אבל הסיפור חשוב יותר מן האירועים, והסיפור הפך לחשוב יותר ויותר ככל ששינונו אותו ועיינו בו" (וולצר מיכאל, יציאת מצרים כמהפכה, פפירוס: ת"א 1985, עמ' 21). וולצר ביטא כאן את הגישה הראויה לעיון בסיפורי המקרא: עיון רגיש בכתוב ובמסריו, שהם עיקר, ולא הספקולציות בדבר ההיסטוריה המשוערת שלו.

פרופ' יאירה אמית מצטטת בהקשר זה את אחד העם, במאמרו "משה", שהבחין בין אמת ארכיאולוגית לאמת היסטורית: "במונח אמת ארכיאולוגית הוא התייחס למה שמקבל עלינו כמקור היסטורי מהימן לשחזור העבר, ואילו במונח אמת היסטורית הוא התכוון לתרומתו של החיבור להבנת הכוחות שמעצבים את ההיסטוריה". כדברי אחד העם: "לא כל אמת ארכיאולוגית היא גם אמת היסטורית. האמת היסטורית אינה אלא זו, שמגלה את הכוחות הפועלים בחיי החברה האנושית. כל שפעולתו בחיים ניכרת, גם אם מצד עצמו אינו אלא יצור דמיוני, הרי הוא כוח היסטורי ממשי, ומציאותו היא אמת היסטורית". אחד העם מסכם דבריו כך: "אף אם הייתם מצליחים להראות בבירור גמור, שמשה האיש לא היה כלל, או שלא כך היה, לא יגרע על ידי זה מאומה ממצויאותו ההיסטורית של משה האידאלי, זה שהלך לפנינו לא רק ארבעים שנה במדבר סיני, אלא אלפי שנה בכל הימדיברות, שהתהלכנו בהם". (יאירה אמית, היסטוריה ואידאולוגיה במקרא, ספריית "אוניברסיטה משודרת", ת"א 1997, עמ' 89-90). פרופ' אמית משליכה את דברי אחד העם על ספר יהושע וטוענת, "שגם אם לא היה כיבוש וכל המסופר בספר יהושע הוא בבחינת בדיון, לא נוכל לבטל את קיומה ההיסטורי של אידאת הכיבוש, שמשנולדה היא המשיכה ללוות את העם בכל הגלויות, ואולי גם היתה לה תרומה בהתגבשותו של הרעיון הציוני" (שם).

במאה שלנו ניתן להצביע על פ. רוזנצוויג ומ. בובר, כמייצגי אסכולה התומכת ביהדות כדת חוויתית, וממילא פתחו את השער למיתוס היהודי, שראשיתו בסיפורי המקרא. כך מגדיר בובר את "המיתוס היהודי" "כפונקציה נחצית שבנפש האדם... המעמידה במקום הסיבתיות שבניסיון (=כמקובל בתרבות העמים הכללית עד כה), "את הסיבתיות המטאפיזית, את הקשר הסיבתי, בו קשורות ההתרחשויות שבחוויה בעצמותו של אלוהים". לדברים אלה יש השפעה ישירה על כלל מדעי היהדות ובתוכם המקרא ועוד צפויה התפתחות נוספת: "מדעי היהדות עומדים בפני מפנה דרמטי בנושא המיתוס" - אומרים הפרופסורים איתמר גרינוולד ושולם רוזנברג (בהרצאה בע"פ, במושב מיוחד שהוקדש ל"מיתוס", בקונגרס העולמי ה-21 למדעי היהדות, האוניברסיטה העברית בירושלים, כ"ו בתמוז תשנ"ז). יש דמיון בין דברים אלה לבין רוח דבריו של הראי"ה קוק זצ"ל, שהיה רבה הראשון של א"י, בהתייחסו לסיפור התורה על בריאת העולם, בהשוואה לתיאוריית ההתפתחות של דארווין: "וע"ד מנין שנות היצירה ביחש להחשבונות הגיאולוגיים בזמנינו... אמת אין אנו נזקקים לכל זה, שאפילו אם הי מתברר לנו שהי סדר היצירה בדרך התפתחות המינים ג"כ אין שום סתירה, שאנו מונים

כפי הפשטות של פסוקי התורה...התורה ודאי סתמה במעשה בראשית, ודברה ברמיזות ומשלים" (אגרות הראי"ה, א, סימן צ"א, מוסד הרב קוק: ירושלים תשכ"ב, עמ' ק"ה). לאמור, התיאוריה המדעית אינה עומדת בסתירה לסיפור התורה כסיפור, או לדרך ה"ציורית" של המקרא. הרי דברי התורה נועדו להפצת מוסר וערכים: "העיקר היא הידיעה העולה מכל העניין לדעת ד' וחיי המוסר האמיתי, והקב"ה... צמצם, שדווקא כשיכנסו הדברים הגדולים שבאלה העניינים באלה הציורים - יוכלו בני אדם לשאוב מהם, עם כל השתדלותם, את כל היותר מועיל ונשגב להם" (שם). לאמור, מטרת התורה אינה במסירת אינפורמציה מדעית, אלא ב"ציורים" (כלומר, סיפורים היסטוריים), שמהם יוכלו בני אדם ביתר קלות ללמוד ולדעת את ה'.

בזאת לא קבענו, שסיפור תנ"כי כלשהו הנו בגדר "מיתוס", וכי אינו אלא אגדת עם שהתגלגלה בספרות המקראית. אבל בזאת אמרנו, כי השאלה ההיסטורית איננה רלוונטית לשאלה התרבותית של הטקסט המקראי. לאמור, השאלות ההיסטוריות הן חשובות, אבל אינם מעניינה של התודעה הלאומית, המתפתחת על פי קודים תרבותיים משלה ואינה נזקקת לממשותה של ההיסטוריה.

מצדה מיתוס התיישבותי?

דודי הולצמן

המחלקה ללימודי ארץ-ישראל, אוניברסיטת בר-אילן

שלבים בהתפתחות מיתוס מצדה

סיפור מצדה נודע לנו משני מקורות: מכתבי יוסף בן מתתיהו (מלחמת היהודים עם הרומאים) ומהחפירות הארכיאולוגיות. יוסף בן מתתיהו סיפר על ביצור מצדה ובנייתה בידי הורדוס, ועל התבצרות הסיקריים בהר, המצור הרומאי ונאום אלעזר בן יאיר. בערב פסח, שנת 73, אסף אלעזר בן יאיר, מנהיג הסיקריים, את האנשים ובשני נאומים חוצבי להבות ומלאי פתוס ופילוסופיה, שכנע אותם להתאבד תחת נפילה בשבי. מספר נשים וילדים הצליחו להימלט ולספר לרומאים הנדהמים את הסיפור. הממצא הארכיאולוגי מאשר חלק מהעובדות הללו.

מצדה מופיעה בתודעה הציונית החל משנת 1923 ÷ עת הופיע לראשונה תרגומו העברי של שמחוני לספרו של יוסף בן מתתיהו "תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים". גורם מכריע ביותר ל"גילוי" מצדה ולהפיכתה למיתוס, היה פרסום הפואמה "מסדה" מאת יצחק למדן ב-1927. פרסום יצירה זו ובעקבות פועלו של שמריה גוטמן, החלו תנועות הנוער לטייל במצדה.

מיתוס נוצר כדי לענות על הצורך לקשר בין הציונות המתחדשת לבין העבר. לצורך זה "הלבשו" את סיפור מצדה, תוך התאמות ושינויים, לערכים אותם רצו לחנך. במקביל, כדי "להקל על העיכול" של המיתוס, חלה בו "הסטה" ÷ מיתוס ההתאבדות ללא קרב, דבר המעורר תמיהות ותהיות, עבר מטמורפוזה – לסיפור של קרב ומאבק – מעין "תמות נפשי עם פלישתים", גטו וארשה או סטלינגראד.

ארץ-ישראל בימי מלחמת העולם השנייה היתה אי של שקט בים סוער, אך במשך 3 שנים ריחפה סכנת מלחמה באזור. על רקע זה הכינו הבריטים מספר תכניות; פינוי הארץ, תוך נטישת הישוב היהודי, תוכנית נוספת הייתה התבצרות על הכרמל. תחושת חוסר האונים והחידלון, בישוב היהודי הביאה להרגשה כי עומדים בפני "מצדה שנייה" ÷ לצורך כך תוכננה תוכנית התבצרות שנודעה כ"מצדה על הכרמל". ימי המלחמה תמו, סכנת ההשמדה חלפה. בתקופה זו אנשי הפלמ"ח, ממשיכי דרכן של תנועות הנוער החלו עורכים טקסים על המצדה. פעילות זו הייתה הבסיס לטקסי ההשבעה של צה"ל, שנערכו על ההר בהמשך.

הקמת המדינה, אירוע המסמל תקווה, הקטין את עוצמתו של מיתוס מצדה. החפירות הארכיאולוגיות המקיפות שבוצעו במצדה בראשית שנות ה-60, ע"י צוותו של פרופ' יגאל ידין עזרו בגיבוש המיתוס, ודומה שנתנו לו מעין ביסוס מדעי לכאורה. שינויים בחברה הישראלית במהלך שנות קיום המדינה הביאו לירידה בעוצמת המיתוס עד כדי ניסיונות ניפוץ.

מהאמור לעיל ניתן לראות ארבעה שלבים בהתפתחות המיתוס: **האירוע הבסיסי; יצירת המיתוס; התעצמות המיתוס; ניפוץ המיתוס.**

הגדרת מיתוס

מיתוס מעניק משמעות לאדם, לאירוע או למקום. למשמעות זו ישנם גבולות היסטוריים, דהיינו, המשמעות משתנה מתקופה לתקופה. קיימים מיתוסים היסטוריים, הקשורים לאירוע מסוים בעבר, וכן קיימים מיתוסים גיאוגרפיים, הקשורים למקום מסוים. מצדה מהווה דוגמא למיתוס גיאוגרפי והיסטורי כאחד.

המיתוס מהווה חלק חשוב מהזיכרון הקולקטיבי של חברה או קבוצה. זיכרון קולקטיבי הוא אוסף נתונים והשקפות על העבר שיש לקבוצת אנשים מסוימת. הזיכרון הקולקטיבי מפרש את העבר לפי מחשבות ההווה או מעצב את ההווה לפי העבר, וברוב החברות מתקיימות שתי התפיסות גם יחד. זיכרון קולקטיבי כולל אירועים של העבר שלא נחוץ בהכרח באופן ישיר, ונישא על גבי מיתוסים וטקסים, שהם מערכת ה"כלים" הפורמאליים של הדת האזרחית. הדת האזרחית היא מערכת מיתוסים, ערכים, טקסים וסמלים שמדינה או קבוצה פוליטית יוצרת עבור אזרחיה, כדי לאשר את חזונה ולהטמיע את ערכיה. למערכת הדת האזרחית מימד קדושה ויראה, והיא משלבת אלמנטים דתיים, ושאינם דתיים.

מיתוס גיאוגרפי והתיישבותי

מיתוס גיאוגרפי קושר בין אירועים לבין מקומות. כך, למשל, נקשר המקום של תל חי לקרב שאירע בו ביי"א באדר תר"פ, חנינה נקשרת לאירועי חומה ומגדל, וגבעת התחמושת לאירועי מלחמת ששת הימים.

מיתוס התיישבותי הוא תת סוג של מיתוס גיאוגרפי. מיתוס זה קושר אירוע, מקום ומעשה התיישבותי, והוא יכול להתפתח דרך תרבות עממית (ספרים וסרטים על המערב הפרוע, למשל), או דרך דת. בדרך כלל, מתפתח מיתוס כזה במקום בו נוצר מגע חדש בין האדם והנוף.

גם את המיתוס ההתיישבותי ניתן לסווג לחלוקת משנה: מיתוס התיישבותי פוליטי, התיישבותי דתי ועוד. מיתוס התיישבותי פוליטי יכול לשמש מורה דרך לקבוצה מסוימת, המנסה לתת הצדקה פוליטית לקבוצות העולות להתיישבות. מיתוס כזה מהווה חלק מאידיאולוגיה של חברה, מקשר בין העבר להווה, מתבסס על גיבורים ואף מאפשר מתן לגיטימיות לתביעתה של קבוצה מסוימת לריבונות, כמו שאיפת עם ישראל לשוב לארצו.

המיתוס ההתיישבותי – דתי דומה באופיו למיתוס הפוליטי, אך עמיד ממנו לתמורות, וקשה יותר לנפץ אותו.

ההתיישבות מהווה הגשמה, בני הישוב בעלייתם לקרקע מבצעים הגשמה. ההתיישבות באתר המהווה מיתוס מוסיפה פרשנות לפרטי הנוף וטוענת אותם טעינה אידיאולוגית. לדוגמא: מגדל מים; בישובים רבים קיים מגדל מים המהווה חלק ממערכת אספקת המים. לעומת זאת מגדל מים באתר קרבות, כמו בנגבה, קיבל משמעות מיתית של

גבורה. פרטי נוף בעלי משמעות יוצרים הזדהות אצל המתיישב וקושרים אותו לנוף המולדת.

התיישבות באזור מצדה

"גולת הכותרת" בהגשמת הרעיון הציוני בתקופה הפורמטיבית שלו היא התיישבות. מצדה היא אתר רווי רגש, שסיפורו הפך למיתוס, במערכת הערכים הלאומית, אף על פי כן לא התיישבו בו חלוצים, וזאת למרות שפעמים רבות עלו נקודות התיישבות באתרים בעלי ערך היסטורי באזורים אחרים של הארץ. באזור מצדה היו מספר ניסיונות התיישבות: בתל ערד, במפעלי ים המלח, בצאפי – אך כל אלה לא היו קשורים לסיפור מצדה.

ניסיון לרכוש את אדמת מצדה בשנות השלושים

במאי 1937 שטו, בסירתו של נובומייסקי (מייסד מפעלי ים המלח), לאורך ים המלח, אוסישקין, ד"ר גרנות, פרופ' בודנהיימר, ויוסף וייץ. כאשר עברו מול מצדה נאנח אוסישקין ושאל: "איך גואלים את מצדה?". שלוש שנים קודם לכן, בשנת תרצ"ד נערך מו"מ על רכישת מצדה. יצחק כהן, סוחר ירושלמי, נפגש עם אוסישקין, שניסה להסתיר את דבר השיחות ממקורביו. השטח היה מיושב על ידי שבטים בדואים, ובגלל חששם למכור ליהודים, הסכים הקונסול ההולנדי בירושלים, ון-פריזלנד, לשמש "איש קש" לצורך רכישה. הוא ניהל מו"מ עם ההנהלה הציונית. השטח לא היה רשום בטאבו, ולכן היה צורך לבצע מדידות. מודדים יהודים חששו לצאת למקום, ועל ערבים לא סמכו. בסופו של דבר, המאורעות ב-1936 וחוקי "הספר הלבן" גרמו לדחיית העניין.

ההתיישבות בעין גדי

עין גדי, היאחזות נח"ל, הוקמה ב-1953, מצפון למצדה, והפכה לקיבוץ ב-1956. שלום אילתי, ממייסדי המקום, כתב שרק 'קנאים' ואנשים המסוגלים לחיי שיתוף יכולים לגור בחבל ארץ זה: "דרוש רעיון נשגב ואיתן שילכד את החיים כאן באידיאליזם קיצוני, חמור ונעלה... וכבר מצדה מאחורינו. דומה שהיא מבטיחה את עורפנו ומספרת על עמידת איתנים בפני צרים בחבל-ארץ זה, מתוך שמירה על כבוד האדם והאומה". למרות זאת, אין לקשור את עין גדי למצדה בהקשר התיישבותי: ההתיישבות נעשתה בגלל תנאי הקיום הנוחים, שפע המים וחשיבותה הביטחונית של נקודת ישוב בסמוך לגבול.

שימוש ב"מצדה" לשמות ישובים

הקמת קיבוץ מסדה היתה המקרה היחיד בו השתמשו בשם של מצדה כשם ישוב. קיבוץ מסדה, ישוב חומה ומגדל, נוסד ב-1937, בעמק הירדן, לרגלי רמת הגולן. הקיבוץ נוסד על ידי בני קבוצת "גורדוניה" מרומניה ובסרביה. אחת הקבוצות שהגיע מרומניה הייתה בשם "מסדה", כנראה שלא קשר אידיאולוגי בינו לבין מיתוס מצדה. מייסדי

הקיבוץ, אנשי "גורדוניה" לא היו בעלי אופי קיצוני, אלא ממשיכי דרכו של א"ד גורדון ו"הפועל הצעיר".
 בספר החצי-יובל של הקיבוץ אין אזכור הקושר בין הקיבוץ למצדה. הסיבה לכך כנראה, נטישת מסדה למספר ימים במהלך מלחמת העצמאות, מעשה זה נוגד את סמל מיתוס מצדה – עמידה איתנה עד הסוף.

רחובות ומוסדות הנושאים את שם "מצדה"

הנצחת אירועים, אישים ומקומות נעשה גם על ידי מתן שם לרחובות. חשוב לציין, שמשמעות שם רחוב "חלשה" יותר משם ישוב, שהשתרעותו הגיאוגרפית רחבה יותר. בבדיקת שמות הרחובות במדינת ישראל מתברר, כי במספר ערים מצומצם קיים רחוב בשם מצדה, בדרך כלל הוא רחוב צדדי. מקרה יוצא דופן בבאר שבע. בעיר זו, קיים רחוב ראשי בשם "מצדה", חשוב לציין כי בבאר-שבע, בירת הנגב קיימים רחובות רבים הנושאים שמות של אתרים מדרום הארץ, יוצא איפה כי מצדה אתר אחד מהם. ערד, עיר הסמוכה למצדה, קיים רחוב ראשי בשם "אלעזר בן יאיר".

סיכום ;

התנאים הגיאוגרפיים של אזור מצדה קשים לקיום התיישבות, בשל המרחק הגיאוגרפי ממרכזי הישוב הציוני, מיעוט קרקע חקלאית וחוסר במקורות מים ותנאי אקלים קשים.

שתי נקודות שעלו באזור הן סדום – מחנה עובדים למפעלי ים המלח, ומכאן שהגורם הכלכלי היה הגורם שקבע את מיקום הנקודה ; עין גדי עלתה כקיבוץ בנווה מדבר, שהוא ישוב ספר.

על משמעותו של מיתוס התיישבותי עמדנו לעיל. יתכן כי מיתוסים הקשורים במוות אינם מקום לקיום חיים. מצדה היא בלא-ספק מיתוס, הקשור למקרה מוות. לאור מצדה התחנכו וטיילו, אך לא הוקם ישוב במצדה. הייתכן כי הסיבה לכך נובעת מהיחס האמביוולנטי לסיפור ההתאבדות ?

מצדה מסמלת את העבר, עבר שצריך ללמוד ממנו ואף להעריך את ההרואיות שבו, אך לא להתייחס אליו כאל מופת.

בניגוד לכך, ניתן לראות דוגמאות אחרות בהן ישובים מודרניים עלו על רקע של מיתוסים בהם התחוללו מקרי מוות המוניים – מעלה גמלא (על שם גמלא), מושב יודפת, ליד יודפת העתיקה ואפילו לכיש ליד לכיש החרבה.

המסקנה המתקבלת כי מצדה אינה מהווה מיתוס התיישבותי, הסיבה לכך, היא הקשיים האובייקטיביים ובעיקר חוסר מים...

מקורות נוספים לעיון:

אור-חן, מ', חגים וטקסים בתנועת העבודה ובתנועה הרוויזיוניסטית בארץ ישראל, 1930-1945, עבודת מאסטר, בר-אילן, רמת גן תשמ"ח

אילתי, ש', שנה בהיאחזות עין גדי, עידן י"ד (ים המלח ומדבר יהודה, 1900-1967); עורך: מ' נאור (ירושלים תש"ן, עמ' 145 – 152)

ביתן, ד', מצדה – הסמל והמיתוס, עידן י"ד (ים המלח ומדבר יהודה, 1900-1967); עורך: מ' נאור (ירושלים תש"ן, עמ' 221-225)

ברוג, מ', ניסיון לרכישת מצדה בשנת 1934, אריאל ק"ק"א, ירושלים תשנ"ד, עמ' 130-123

גוטמן, ש', עם מצדה, תל-אביב תשכ"ד

הרב גורן, ש', גבורת מצדה לאור ההלכה, מחניים פ"ז תשכ"ד
דון-יחיא, א' וליבמן, צ', הדילמה של תרבות מסורתית במדינה מודרנית:
תמורות והתפתחויות ב'דת האזרחית' של ישראל, מגמות כ"ח תשמ"ד, עמ' 461-485

וייץ, יוסף, סביב מצדה, תל-אביב תשכ"ג

וילנאי, ז', שמות ישובינו, אריאל, אנצ' לידעת ארץ ישראל, כרך תוספות, עמ' 566-583

לבנה, מ', מעוז אחרון, תל אביב, תשמ"ז

פז, ר', מצדה – הלכה מיתוס ומסר, מעליות י"א, עמ' 233-269, מעלה אדומים תשנ"א
קלויזנר י', בר-דרומא ח', מצדה וגיבוריה, תל-אביב תרצ"ז

שמחוני, י"נ, תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים, תרגום מיוונית של כתבי יוסף בן מתתיהו, תרפ"ב.

מיתוס מצדה והארכיאולוגיה

מיכה לבנה

החברה להגנת הטבע

העיסוק בארכיאולוגיה הוא עניין מרתק, המזכיר מאד את הבלשות הקלאסית בנוסח שרלוק הולמס. הולך לו החוקר ומחפש ומלקט עובדות חומריות, ומנסה לבנות מהן שחזור של מעשיו ומחשבותיו של אדם בעבר. כמו בבלשות יש כאן שני שלבים שונים: החיפוש הפיזי אחר ממצאים חומריים; והחיטוט האינטלקטואלי אחר משמעותם של הממצאים, עריכתם לפי סדר של מוקדם ומאוחר, ובניית מערכת שתסביר את מהלך העניינים בעבר כך שיתאימו למה שאנחנו יודעים ולמה שהתגלה. אגב, בדומה לבלשות, כרוך העיסוק המרתק הזה בעבודה שחורה ומייגעת, שחלקה בכלל עבודתו של החוקר מגיע ל-90 אחוזים ויותר.

במהלך המאה העשרים התפתחה הארכיאולוגיה לדיסציפלינה מגובשת, בעקבות קשיים אובייקטיביים שעליה להתמודד עמם. מצד אחד קיים הניגוד בין העובדות לפרשנותן: העובדות המתגלות בארכיאולוגיה הן לרוב נכונות (אלא אם לא הצליח החוקר להבין את אשר ראה); ואילו הפרשנות לעובדות היא תמיד ספקולציה, ולרוב קשה לדעת אל נכון אם אכן היא קרובה לאמת. מצד שני עולה הסתירה המצערת, שהעובדות הן משעממות וחסרות משמעות; ורק הפרשנות היא-היא המקנה להן את משמעותן וחשיבותן. מטרתו העיקרית של הארכיאולוג היא הפרשנות, המשמעות של ממצאיו והאור שהם מטילים על ההיסטוריה.

מתוך כך התגבשה באתיקה הארכיאולוגית מערכת ממוסדת של כללים, שתפקידם להבדיל בין עובדות אובייקטיביות לבין משמעותן לדעת החוקר. החוקר חייב לתעד את ממצאיו ולפרסמם, ובפרסום הוא אמור להציע פרשנות שתשלב את הממצאים בתוך הספר הידוע עד כה של שחזור העבר, ולהוסיף לו בכך שורה או שתיים משלו. אולם מערכת נוקשה של כללים קובעת שעליו לבנות את הפרסום כך, שהעובדות יהיו פרושות בפני הקורא באופן בלתי תלוי בפרשנותו של המחבר. וכבר קרה לא-פעם בתולדות הארכיאולוגיה הארצישראלית שחוקרים שונים הציעו פרשנות שונה לגמרי מזו של החופר, וזאת על סמך העובדות שהחופר סיפק להם.

מכאן, שיש משקל חשוב במחקר הארכיאולוגי להשקפותיו של החוקר על העבר. כל חפירה יזומה שנערכה אי-פעם בארץ, וגם רבות מן החפירות הבלתי-יזומות ("חפירות-הצלה"), נערכו מתוך תקווה של החוקר – תקווה כמוסה או אפילו גלויה – להוכיח את צדקתה של האסכולה ההיסטורית שהוא דוגל בה, ואפילו לסתור את האסכולה המנוגדת.

הדילמה של השניות בין חובתו המדעית של החוקר לבין נטיות-לבו – חריפה במיוחד במדע הארכיאולוגיה הישראלי. ארכיאולוגים רציניים וחוקרים דגולים עסקו אמנם בחקר הממצא שנחשף לפנייהם גם כאשר ממצא זה עסק בתקופות שלא היה להם עניין אישי או לאומי בו. אולם אין לכחד, כי הארכיאולוגיה הארצישראלית עסקה בלהיטות מיוחדת בחקר התקופות שמתבטא בהן קשר בין עם-ישראל לארץ-ישראל, במיוחד תקופות התנ"ך והתלמוד. גם חוקרים נוצרים גילו עניין מיוחד בעבר הקשור

להשקפותיהם ולתרבותם, ואפשר לעתים לעקוב, במיוחד אצל החוקרים המוקדמים יותר, אחרי ערבוב בין מחקריהם המדעיים לבין גישתם ל"ספרי הברית" (התנ"ך והברית החדשה).

לא פלא הוא, כי בתולדות הארכיאולוגיה של חוקרים יהודים בארץ-ישראל תפסו תחילה מקום עיקרי נושאים כגון מחקר בתי-הכנסת הקדומים, בתי-הקברות היהודיים בבית-שערים ובעמק יהושפט ואתרים מתקופת התנ"ך. גם המחקרים המאוחרים יותר תוכננו במטרה מוצהרת או נסתרת לפתור מחלוקות בפרשנות המקרא. יתרה מזו: המחלוקות בפרשנות המקרא שיקפו במקרים אחדים מחלוקות בין תורות בציונות המודרנית, כאשר הסתירה (המדומה?) בין תאור ההיסטוריה לפי ספר יהושע לבין התמונה העולה מתוך עיון בספר שופטים – מרמזת על המחלוקת בין הציונות המדינית לציונות המעשית, והדברים ארוכים וידועים.

עם זאת יש להדגיש, כי הארכיאולוגים הישראלים חונכו על ברכי הגישה המדעית, וכולם מצטיינים ביושר אינטלקטואלי, בפתיחות לקבל נתונים הסותרים את ציפיותיהם, ובנכונות לשנות דעות שדגלו בהן בעבר. פתיחות זאת מודגמת היטב בתולדות המחקר של כל אחד ואחד מן החוקרים ובהתפתחות השקפותיו. החפירה באתרים עמוסי משא של רגשות לגבי עברו של עמנו היא עול לחוקר, וזכות גדולה היא לאנשי-מדע כיגאל ידן, יוחנן אהרוני, שמריה גוטמן ואחרים, שידעו להפוך עול זה למנוף לקידום המחקר מצד אחד, ולזיכוכ המיתוס והעשרתו מצד שני. ואולי יש בכך משום רמז לגישה שאני מציע לאמצה בהמשך גם בנושא אחר: זכיתי לעבוד בצמוד לשלושת האישים הנ"ל, ואני מעריך גדול של כשרונו המדעי ושל אישיותו המוסרית של כל אחד מהם. עם זאת יכולתי למלא ספר מרתק ברכילות על מגרעותיהם. ומגרעות אלה, שאני מודע להן היטב, אינן גורעות כהוא זה מהערצתי להם ומהערכתי את פועלם. ומצד שני אין הערצה והערכה אלה מונעות אותי מלחלוק על פרט זה או אחר במסקנותיהם.

המדע משמש לרבים כעילה לניתוח מיתוסים – בין אם אלה ארכיאולוגים המנסים לקעקע את התאור המקראי על מלכות שאול, דוד ושלמה; או חוקרי צבא המערערים על ההצדקה שבהעלאתם על נס של לוחמי תל-חי, תל-פאחר והחרמון. דומני כי שימוש זה במדע מוטעה. היה קל לי יותר אילו באתי לטעון שאין כל קשר בין מחקרם של נתונים מדעיים לבין משמעותם הערכית, ההיסטורית והמוסרית. משהו מעין תורתו של ליבוביץ המפרידה בין מדע לבין ערכים ודת, ובכלל בין ריאליה לבין נפש. אבל אני מציע רעיון קשה הרבה יותר, המחייב להלך על חבל דק בין שימוש נכון לשימוש מוטעה במדע לצורך התייחסות למיתוסים: יש אינטראקציה בין מדע למיתוס, והיא דו-צדדית.

אמת, מיתוס נוטה להדגיש הבט מסוים. זו זכותו. אך אסור לו לעמוד בסתירה לעובדות, והמדע יכול להשפיע על המיתוס ולסייע לו להתנקות מטעויות עובדתיות. מצד שני משפיע המיתוס על המחקר הארכיאולוגי, ואין להתעלם מכך. אבל אבוי אם הוא ישפיע בכיוון של אטימת עיניים לגבי עובדות המתגלות במחקר, או להטיית הפרשנות לעובדות. הוא משפיע על בחירת הנושאים למחקר, וגם על הרצינות והאחריות של החוקר בהתייחסותו לעבודתו. ידן הלך לחפור במצדה בגלל המיתוס, והוא הקפיד

כפל-כפלים על הדיוק המדעי ועל השיקול הרב-צדדי בגלל האחריות כלפי נושא המיתוס. כל החפירה במצדה עמדה בסימן תחושת כובד האחריות המדעית, ונקטו כל האמצעים: הרחבת הצוות בחוקרים בעלי השקפות שונות (במודע, אף שזה מפריע להרמוניה בעבודה השוטפת); בדיקה כפולה ומדוקדקת של כל פרט, תחת עיניים מבקרות של חשדניים למיניהם; והעסקה של בעלי-מקצוע מעולים בנושאים ניטראליים כגון מטבעות וארכיטקטורה. ואי אפשר לפסוח כאן על תרומתם העצומה של הארכיטקטים של חפירות מצדה: עמנואל דונייבסקי האגדי ז"ל; ויבדל לחיים ארוכים אהוד נצר. שניהם תרמו למחקר מצדה לא רק ידע מקצועי ואובייקטיביות, אלא גם שאר-רוח מדעי, רעננות מחשבתית, פתיחות רעיונית והעמקה אינטלקטואלית. ואכן, כל אלה הניבו, תוך אינטראקציה עם ידיו עצמו ויתר הצוות, חידושים והברקות, שהפכו נכסי-צאן-ברזל של חקר התקופה.

מצד שני תרם המחקר המדעי של מצדה לזיכוכו של המיתוס מיסודות מוטעים, ולהעשרתו ביסודות חדשים. קראתי על השקפה כאילו היה מיתוס מצדה משהו קדוש ונשגב בשנות טרם-מדינה, ומאז הלך וגוע. לפי דעה זו ניזון בזמנו מיתוס מצדה מיצירתו הענקית של יצחק למדו "מסדה", שבה הוא הוריש לנו את הסיסמה "שנית מסדה לא תפול!". האם זה מה שאמר למדן בשירתו? לא! יצירתו של למדן מורכבת הרבה יותר, וגם המיתוס היה מורכב יותר, לא פשטני כפי שמנסים להציג אותו. יצירתו של למדן כוללת לא רק את "עלי שלהבת המחול", אלא גם את "שקר מסדה!" אך לא רק השפעה בכיוון אחד, השפעת המיתוס על המחקר המדעי מודגמת במצדה. יש להתבונן גם בהשפעת הארכיאולוגיה להעשרת מיתוס מצדה:

בעקבות המחקר ובזכותו אנחנו מדגישים כיום, הרבה יותר מאשר בעבר, את חייהם של אנשי מצדה במבצר במשך 7 השנים שחיו כאן, ולא רק את רגע מותם. שבע שנים! אנשים נולדו כאן ואנשים מתו. הם לא רק לחמו כל הזמן ברומאים. הם לחמו בשעמום ובמחלות, בהתנוונות מחשבתית ובהתנוונות פיזית. החפירות לימדונו כי הם קיימו יחסי-מסחר (ובודאי גם יחסי-תרבות) עם יתר העם לפני תחילת המצור; שהם בישלו את ארוחותיהם בבתיים וקנו את לחמם במאפיות ציבוריות שהוקמו במבצר; שהם גידלו ילדים ולימדו אותם תורה; שהם התפללו ושהם קיימו מצוות. הם התגרדו בראשם ונלחמו בכנים, והן התאפרו ושמרו על הופעה מכובדת ככל האפשר בתנאים שחיו בהם. הם נעלו סנדלים וכתבו על שברי-חרס. הם הובילו מים ועצי-בערה. מיתוס מצדה, המצית את הדמיון בגלל ההתאבדות ההמונית הנוראה שבסופו, התעשר בתוספת של תמונת חיי היומיום בשנים שלפני הסוף הדרמאטי. כבר למדן עסק בנושא של יום-קטנות במצדה, אך עתה יש לנו בסיס מוצק ועתיר-נתונים (פנטאסטיים יותר מכל מה שיכול לעלות בדמיונו של משורר פורה) לגבי החיים במצדה בימי החולין. ואולי כאן המקום להזכיר את המובן מאליו, שיש בין מנתצי המיתוסים כאלה המנסים להתעלם ממנו: הערצת גיבורי מצדה אינה אומרת קבלה מוחלטת של השקפותיהם, או הצדקה של כל מעשיהם (שאינן ויכוח על כך שחלק מהם היו מגונים בעינינו).

ויש עובדה מוזרה, אם נחשוב עליה בצלילות-דעת, כי נוסף לישראלים מבקרים כיום במצדה כ-600,000 לא-ישראלים בשנה. זו עובדה, והיא מדהימה! ואני יודע שהם באים לשם בגלל סיבות רבות ושונות, אבל אציין שתיים מהן: האחת היא בגלל רצונו של התייר לראות איך נראה המיתוס של המדינה שהוא מבקר בה; והאחרת היא השפעת המיתוס

על המדע והאדמיניסטרציה: הטיפול האחראי, בדחילו-ורחימו, שזכתה לו מצדה בגלל תחושת העול הכבד המוטל על האחראים כלפי אתר מיתולוגי זה.

עם סיום חפירות מצדה הוחל בעבודה אדירה של הפיכת אתר-חפירות לאתר-ביקורים. יגאל ידין – שהיה לא רק ראש משלחת החפירות, אלא גם יו"ר רשות הגנים הלאומיים – מינה ועדה מיוחדת, שכללה אנשי-מקצוע יחד עם אנשי-ציבור, להנחות את עבודות ההכנה לביקור במצדה. הועדה דנה בכובד-ראש ובעמקות בהבטים העקרוניים והמעשיים של מה שנקרא "שחזור מצדה", מתוך תחושה עמוקה של אחריות כבדה. הצורה המאופקת והנבונה של שחזור מצדה, שהותוותה בגלל כובד המיתוס, תרמה ללא ספק לכח המשיכה שיש למצדה גם בימים אלה של ציניות וניהיליזם.

זכיתי להיות חבר בועדה זו, וארשה לעצמי לסיים באפיזודה קטנה: חקרנו מה המרכיבים של ייחודה של מצדה לאדם בן-זמננו ומה כח משיכתה למבקר בתקופתנו. לאור זאת קבענו בין היתר כלל שהיה לנו-עצמנו לא-קל להשלים עמו: נקריב חלק מן הבניינים המקוריים והעתיקים כדי להסתיר בתוכם מתקנים מודרניים הכרחיים כגון בתי-שימוש, אך נמנע ככל האפשר מהכנסת אלמנטים ויזואליים מודרניים לנופו של האתר. מתוך אותה מגמה קבענו גם כי הרכבל לא יקָאָה מראש ההר. כל אותם רבבות, הנאלצים לעלות ברגל עוד 80 מדרגות מן התחנה העליונה של הרכבל עד לראש ההר, אינם יודעים כי האיש שהם מקללים בעלותם הוא אני, אך **אולי אף הם מרגישים בתוך-תוכם כי בכך הם מתקדשים ומכינים עצמם להיות ראויים לבוא בשערי המיתוס.**

מיתוס ודינמיקה של מיתוס

מעוז עזריהו

המחלקה לגיאוגרפיה אוניברסיטת חיפה

מיתוס הוא סיפור שמתאר אירועים שיש להם חשיבות יוצאת דופן לגבי הקהילה, דבר שמקנה לו לעתים תכופות מעמד מיוחד של סיפור מקודש. הסיפור אינו בהכרח אמיתי במובן של תיאור אובייקטיבי של מציאות ועובדות היסטוריות. האמת של המיתוס אינה נובעת מאמת אובייקטיבית הנשענת על הוכחות חיצוניות, אלא היא קבועה במיתוס עצמו ובאמת החברתית שהוא מייצג ומעביר. המציאות שהמיתוס מתייחס אליה היא המציאות כפי שרואים אותה צרכניו של המיתוס. 'מיתוס', כפי שכתב האנתרופולוג הבריטי לואיס, 'מספר אמת גדולה באמצעות שקרים גדולים'. המיתוס תקף בתפקודו כסיפור של סדר חברתי פוליטי קיים; כלומר: המיתוס נכון כל עוד הוא רלוונטי לתפקודו של הסדר המסוים. יצירתם והתפוגגותם של מיתוסים, במיוחד בתקופה המודרנית, היא חלק בלתי נפרד מהדינמיקה של המאבק על ההגמוניה התרבותית-הפוליטית בחברה.

מקורו של המיתוס הוא בניסיון האנושי לתאר בצורה סיפורית את יצירתם של הדברים: של היקום, של השלטון ושל החברה המאורגנת. המיתוסים הקדומים, ה'פרימיטיביים', היו מיתוסים של בריאה קוסמית, כאלה שתיארו באמצעות סיפורים את בריאת העולם ואת התופעות הטבעיות. מיתוסים אלה יצרו גוף של סיפורים - מיתולוגיה - שבו שימשו בערבוביה אלים, חצאי אלים וגיבורים אנושיים. המיתוס הוא תיאור והסבר המאורגנים באמצעות סיפור, שהוא, כנראה, דרך פשוטה ויעילה לארגן 'עובדות', קשרים סיבתיים והיסקים פרשניים לכלל מקשה אחת.

חשיבות מיוחדת נודעת למיתוס המכונן הפוליטי-החברתי. למונח 'מכונן' יש בהקשר זה שני היבטים. מההיבט התמאטי המיתוס המכונן מספר את סיפור כינונו של הסדר החברתי-הפוליטי. מההיבט החברתי הוא ממלא תפקיד חשוב בשמשו כמכוננה של הקהילה כישות שיש לה משמעות בזמן ובמרחב, וזאת מעבר למבנה הנראה לעין של יחסי כוחות פוליטיים ואינטרסים חברתיים מוגדרים. המיתוס המכונן מייצר את הקונסנזוס, גם אם גיבושו הוא תוצר של קונפליקט ולמרות חילוקי הדעות שיכולים להתעורר בנוגע למשמעותו ולתקפותו בשלבים השונים של קיומו. נוכחותו של המיתוס המכונן בערוצי התקשורת החברתית היא שמאפשרת לכל יחיד לחוות את הקהילה הפוליטית ואת משמעות קיומה, ובכך מתאפשר כינונה המתמיד של הקהילה בתודעת כל אחד מחבריה. המיתוס המכונן המודרני הוא מיתוס חילוני והיסטורי. את מקומה של ההרשאה האלוהית תפסה ההיסטוריה, שגויסה כדי לתת את הלגיטימציה הפוליטית. מיתוסים לאומיים מודרניים הם דמוקרטיים בתוכנם ובאופיים, כיוון שסיפור ההתהוות שהם מספרים אינו זה של שושלת אלא של אומות והמשטרים המייצגים אותן בהתאם, הנפשות הפועלות של המיתוס הלאומי המודרני אינן אלים או אבות קדומים, אלא גיבורים היסטוריים וגם אם הידוע עליהם מקורו באגדות ובפולקלור העממיים, שהם הביטוי לרוח הקולקטיבית הלאומית, הגיבור מייצג את האידיאל הקבוצתי ומגלם, בדמותו ובפועלו, את הערכים העליונים של הקהילה הלאומית. הגיבור משמש כמורה דרך ערכי, והמיתוס משמש כ'סיפור מוסרי' שיש לו תפקיד חינוכי.

תהליך יצירת המיתוס המכוון מבוסס על מבחר של עובדות היסטוריות שנבחרות בהתאם ל'פונקציות המיתיות' שהן צריכות לשרת. במקרה הנידון, מדובר בתהליכי בחירה שיכולה להיעשות במודע או שלא במודע, בתהליכי עיבוד והתאמה, שחזור ומחזור. ואם החומר המצוי ברשות יוצרי המיתוס המכוון הוא דל, תמיד ניתן להמציא אירועים וגיבורים, לזייף תעודות ולשפץ עובדות. העובדה שמדובר בהמצאה או בפרשנות מחודשת אינה מפחיתה בהכרח מכוחו של המיתוס לעורר רגשות ותחושות זהות בקרב צרכניו. כמו כן יש לשים לב לכך שהמיתוסים הלאומיים, אף שהם ייחודיים במובהק, יש להם תבניות שגורות וחוזרות. התבניות האלה מכתיבות את סוג ה'עובדות' שמוסר המיתוס, כמו גם את הפרשנויות הנלוות, שהן חלק בלתי נפרד ממנו. יש לכך חשיבות מיוחדת בתהליך יצירת המיתוס, במיוחד כאשר חסרים מקורות מהימנים בנוגע לאירועים שאמנם התרחשו ולעלילות הגבורה המיוחסות לגיבורים המיתיים. שילובם של אירועים היסטוריים במיתוס המכוון אינו מוגבל דווקא לאירועים מהעבר הרחוק. אירועים בני הזמן, שהם בעלי חשיבות רבה לכינונו ושימורו של הסדר החברתי-הפוליטי, עוברים תהליך של מיתולוגיזציה ומשולבים במיתוס המכוון. במקרים כאלה העבר המיתי והחוויה האישית מתמזגים לכלל מקשה אחת. השפעת יחסי הגומלין שבין השניים יכולה להיות קיצונית לכאן ולכאן; או לחזק את קליטתו של המיתוס, שנתפס כתיאור נכון של האירועים, או לקעקע אותו, אם מתברר שיש פער בין העובדות, כפי שחוו אותן המשתתפים, לבין המיתוס, כפי שהוא מתואר בטקסטים הרשמיים שלו. במקרה האחרון הטענה ש'לא היו דברים מעולם' היא בעלת כוח שכנוע רב ביותר ולפיכך מהווה איום ממשי על תפקודו של המיתוס במילוי הפונקציות הפוליטיות שהוא משרת.

המיתוס המכוון הוא פרי פעילות של עילית פוליטית ואינטלקטואלית, ולכן ניתן לראות בו, לפחות בשלבים הראשונים של פרויקט בניית אומה, מתווך בין הקבוצה הבונה לאומה הנבנית. בשלב מאוחר יותר, אם אכן הצליח פרויקט הבנייה, המיתוס חדל מלהיות מתווך בלבד ונעשה חלק מהפולקלור הלאומי-הפטריטי, כלומר חלק מהתרבות העממית ומהזהות הקולקטיבית. שניות זו בתפקודו של המיתוס המכוון היא פועל יוצא של הצלחתו כגורם 'מכוון' של הקולקטיב כקבוצה מודעת לעצמה. כל עוד המיתוס רלוונטי לחברה שאיתה הוא מזוהה, יש לו נוכחות ממשית ורצופה יחסית במרקם החברתי ובכל מערכות התקשורת הגלויות והסמויות, הממוסדות והלא-ממוסדות של אותה החברה. נוכחות זו יכולה ללוש צורות שונות במרחב ובזמן הקולקטיביים. עוצמתה עומדת בזיקה ישירה למידת חשיבותו של המיתוס במערך התרבותי-החברתי.

ההיבט החינוכי של תהליך הנחלת המיתוס בא לידי ביטוי בתכנית הלימודים של מערכת החינוך הפורמלית. במסגרת זו נודעת חשיבות רבה ללמידת היסטוריה, שכמורשת אינה מספקת דווקא אמת מדעית במובן הקשה של הביטוי, אלא אמת מיתולוגית, המיתוסים מונחלים גם בשיעורי ספרות ומולדת (ואו גיאוגרפיה), ובמערכת החינוך החילונית בישראל גם באמצעות שיעורי התנ"ך. לעתים משולבים ההיבט הדרמטי והחינוכי. דוגמה מובהקת לכך היא ספרים סרטים היסטוריים, שמשחזרים תקופות ואירועים, ובדרך כלל הם נוטים להתרכז בסיפוריהם האישיים והדרמטיים של הגיבורים ההיסטוריים. הטלוויזיה משדרת סדרות דוקומנטריות או דרמות היסטוריות

המשחזרות חלקים נבחרים מן העבר המיתולוגי. בהקשר זה מעוניין לציין כי הדיאלוג בין תהליכי המיתולוגיזציה והדה-מיתולוגיזציה, המאפיינים חברות פתוחות, תורם לנוכחותו של המיתוס בשיח הציבורי. היסטוריונים רואים במיתוס מושא למחקר היסטורי המכוון, כביכול, להפריכו ברמת האמת האובייקטיבית, אך האפקט האמיתי שיש לכך הוא הדגשת מרכזיותה וכוחה המיסטי של התקופה בתפיסת ההיסטוריה הלאומית.

אולם לנוכחותו של המיתוס בתקשורת החברתית יש עוד היבט שאין להפחית מחשיבותו. שמות רחובות, לכאורה חסרי חשיבות מיוחדת, הם דוגמה מובהקת למפגש של המיתוס הרשמי עם תודעת היחיד בהקשר הפעילות היומיומית. המפגש עם המיתוס באמצעות שלטי רחובות (וגם בולים ושטרי כסף) אינו דווקא דרמטי או חינוכי במובהק. העברת המסר האידיאולוגי במקרה זה אינה מרוכזת ומפורשת, אלא עיקשת, עקיפה, רצופה ומתמשכת. בסיוע אמצעי הפצה אלה, שיש להם פונקציות מעשיות ברורות, המיתוס משולב באופן ישיר בשפת הדיבור ובחיי היומיום, גם אם היחיד אינו מודע למפגש עם המיתוס והמשמעויות עמומות.

"המקום" של המיתוס תוכנית יום העיון

יום ג' 1.12.98 י"ב כסלו תשנ"ט

15:45 : התכנסות וכיבוד קל.

חלק א' 16:00 – 18:00

פרופ' יהושע שוורץ יו"ר
אמנון שפירא - מדעי היהדות והמיתוס
דודי הולצמן - מצדה – מיתוס התיישבותי?
מיכה לבנה – מצדה מיתוס מול מחקר מדעי
מעוז עזריהו – הדינמיקה של המיתוס

הפסקה

חלק ב' 18:15 – 19:00 דיון בהשתתפות הקהל